

Η απήχηση του Βίκτορος Ουγκώ στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα

Δέσποινα Προβατά

Σ.Ε.Π. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Πριν αρχίσω, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμότατα τον Διευθυντή του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών, καθηγητή Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη για την πρόσκληση συμμετοχής μου στην αποψινή εκδήλωση και την αγαπητή συνάδελφο κυρία Άννα Ταμπάκη, η οποία είχε την πρωτοβουλία της οργάνωσης αυτού του κύκλου ομιλιών.

Πριν ακριβώς έναν αιώνα, η Ελλάδα, όπως και πολλές ευρωπαϊκές χώρες, συμμετείχε στις εκδηλώσεις για τα 100 χρόνια από τη γέννηση του Βίκτορος Ουγκώ (Victor Hugo). Στην αίθουσα τελετών του Πανεπιστημίου Αθηνών αλλά και στην αίθουσα του Παρνασσού η ακαδημαϊκή κοινότητα, ο πνευματικός και πολιτικός κόσμος, τιμούσε το γάλλο συγγραφέα. Ποιοι όμως ήταν οι λόγοι που υπαγόρευαν τότε, στο κατώφλι του 20ού αιώνα, τις επετειακές αυτές εκδηλώσεις; Πώς σχηματίστηκε και με ποιους όρους συγκροτήθηκε η εικόνα του Ουγκώ στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του προσηγηθέντος 19ου αι.; Αυτά τα βασικά ερωτήματα στάθηκαν η αφορμή για την έρευνά μου στο τέρας της οποίας – αν φυσικά μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι ολοκληρώνεται ποτέ μια έρευνα που αφορά τέτοια λογοτεχνικά μεγέθη – μου αποκαλύφθηκε όχι ένας, αλλά πολλοί Ουγκώ¹.

Ο Ουγκώ, ο ποιητής, ο μυθιστοριογράφος, ο δραματουργός, ο πολιτικός στοχαστής, ο κοινωνικός μεταρρυθμιστής, ο φιλέλληνας, ο υπο-

1. Η ομιλία αυτή είναι βασισμένη στα πορίσματα της διδακτορικής μου διατριβής με θέμα “Το έργο του Victor Hugo στην Ελλάδα, 1842-1902”, *Victor Hugo en Grèce (1842-1902)*, Παρίσι, Université de Paris-Sorbonne (Paris IV), 1994.

στηρικτής των αδυνάτων και των καταπιεσμένων, εντός και εκτός των συνόρων της πατρίδας του, ο φιλόσοφος, ο οραματιστής της ενωμένης Ευρώπης, ο ένθερμος υποστηρικτής της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ειρήνης, των δικαιωμάτων του ανθρώπου και ιδιαίτερα των δικαιωμάτων της γυναίκας και του παιδιού, ο αμείλικτος επικριτής των απολυταρχικών καθεστώτων, ο πολέμιος του κάθε είδους φανατισμού και ρατσισμού... Ο κατάλογος θα μπορούσε να είναι μακρύς για τον συγγραφέα που δέσποσε με το έργο του και τη μακροβιότητά του στον γαλλικό 19ο αιώνα.

Η απήχηση του Βίκτορος Ουγκώ στην Ελλάδα παίρνει μορφή μέσα από όλα αυτά και άλλα πρόσθετα στοιχεία που συνθέτουν ένα σύνολο, το οποίο όμως δεν είναι σταθερό και οριοθετημένο ευθύς εξ αρχής. Η αντίχνευση της εικόνας του στη διάρκεια του 19ου αιώνα στη χώρα μας μοιάζει με μια περιπέτεια: η εικόνα αυτή μέσα από στιγμές έξαρσης και ύφεσης, ανανεώνεται και φωτίζεται κάθε φορά διαφορετικά από τα γεγονότα και επιδέχεται διαφορετικές ερμηνείες, όχι ασύμβατες ή αντιφατικές, αλλά μάλλον συμπληρωματικές.

Ο Ουγκώ είναι γνωστός και καταξιωμένος λογοτέχνης στη Γαλλία ήδη από το 1826. Μετά από τη μάχη στην ιστορική παράσταση του *Ερνάνη*, στις 25 Φεβρουαρίου 1830, με την οποία κατακτά και το θέατρο, επιβάλλεται παρά το νεαρό της ηλικίας του ως ο αδιαμφισβήτητος αρχηγός της ρομαντικής σχολής. Την ίδια περίοδο και για την ακρίβεια το 1829, ο Κοραΐς, πατριάρχης του ελληνικού διαφωτισμού, από το Παρίσι όπου ζει, αποκηρύσσει αυτή τη νέα σχολή, την οποία θεωρεί επιζήμια και καταστροφική για την πρόοδο των λαών². Στην Αθήνα όμως τότε, αρχί-

2. Βλ. Anna Tabaki, "L'impact de l'œuvre et de la pensée de Victor Hugo en Grèce", *Folia Neoellenica*, Band II, Amsterdam, 1985-1986, σ. 160-177. Δημοσιεύθηκε και στο: *Le rayonnement international de Victor Hugo*, [Édité par Francis Claudon], Actes du symposium de l'Association Internationale de Littérature Comparée, XIème Congrès International, Peter Lang, New York, Frankfurt, Paris, 1989, σ. 183-196.

ζει δειλά και σταδιακά να συγκροτείται η Αθηναϊκή Σχολή που θα εκφράσει στη χώρα μας το όραμα και τις εναισθησίες του ρομαντισμού.

Πρώτος ο Νικόλαος Σούτσος, πιστός στους προσανατολισμούς του ελληνικού ρομαντισμού μεταφράζει το 1842 τρία λυρικά ποιήματα του Ουγκώ (δύο από τα *Chants du crépuscule* (Τραγούδια του Δειλινού), και ένα από την ποιητική συλλογή *Feuilles d'automne* (Φθινοπωρινά φύλλα)³. Την ίδια χρονιά, ο Κωνσταντίνος Ασώπιος στο εισαγωγικό του μάθημα στο τότε αποκαλούμενο Οθωνικό Πανεπιστήμιο –το σημερινό Καποδιστριακό– μνημονεύει τον Ουγκώ και ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής περιλαμβάνει στη γαλλική χρηστομάθειά του αποσπάσματα των έργων του⁴. Η ελληνική νεολαία έρχεται έτσι σ' επαφή με το έργο του γάλλου συγγραφέα. Η ποίησή του δεν είναι άγνωστη στους εκφραστές του ελληνικού ρομαντισμού. Ο Παναγιώτης Σούτσος, για παράδειγμα, μιμείται συνειδητά ή υποσυνείδητα τον Ουγκώ, του αφιερώνει στα 1828 μια “Ωδή” του⁵, ενώ ο γάλλος ποιητής, σε απάντηση αυτής της φιλοφρόνησης, προτάσσει στίχους του Σούτσου στο ποίημα “Le Derviche” (“Ο Δερβίσης”) των *Orientales* (Ανατολίτικα). Διαπιστώνουμε λοιπόν, ότι ενώ το συγγραφικό έργο του Ουγκώ είναι ακόμα άγνωστο στη χώρα μας, μια και η έναρξη της μεταφραστικής δραστηριότητας τοποθετείται στη δεκαετία του 1850, ένας περιορισμένος κύκλος πνευματικών ανθρώπων μπορεί να το γνωρίζει ήδη από το πρωτότυπο.

Μολονότι φαίνεται περιέργο, η πρώτη σημαντική μνεία του ονόματος του Ουγκώ στον ελληνικό τύπο της εποχής, το 1845, αφορά ένα σκάνδαλο της ερωτικής του ζωής. Και ενώ μεταφέρονται στον έλληνα αναγνώστη οι πικάντικες λεπτομέρειες της ιστορίας, για τον ίδιο, σημειώνεται

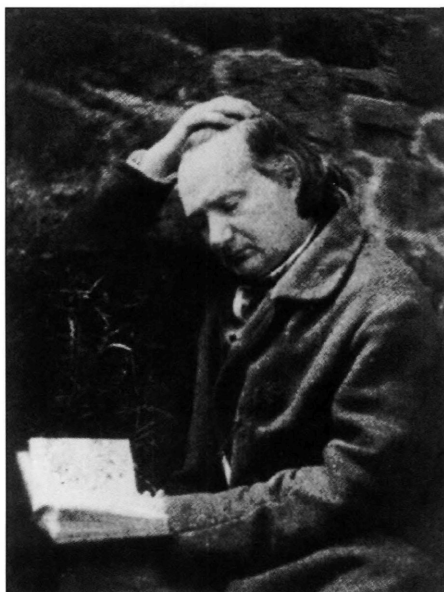
3. Νικ., Γεωργ. και Δημ. Σούτζων, *Ποιήσεις και Πεζά*, εν Αθήναις, 1842, σ. 433-436.

4. Αλεξάνδρου Ρίζου Ραγκαβή, *Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία ή Συλλογή τεμαχίων εκ των δοκιμοτέρων λογογράφων και ποιητών της Γαλλίας*, Αθήναι, 1842.

5. [Panago Soutzo], “Ode au Mont Blanc” (“Ωδή στο Λευκό Όρος”), *Odes d'un jeune grec*, Paris, Emler frères, 1828, σ. 57-60

μόνο ότι είναι “ομότιμος της Γαλλίας και ένδοξος ποιητής”⁶. Αυτές οι δύο πτυχές που αφορούν την δημόσια ζωή του Ουγκώ στη Γαλλία συνθέτουν αρχικά την εικόνα του στην Ελλάδα.

Από το 1845, ο Ουγκώ έχει πια μια σαφή πολιτική δραστηριότητα και από το βήμα της βουλής των Ομοτίμων εκφωνεί τους πρώτους βαρυσήμαντους πολιτικούς του λόγους. Η εξέλιξη της πολιτικής του σκέψης⁷ φαίνεται να ενδιαφέρει ιδιαίτερα την ελληνική κοινή γνώμη. Η παρουσία του Ουγκώ στον ελληνικό τύπο γίνεται πλέον εμφανής από το 1849, χρονιά που σηματοδοτεί την οριστική ρήξη του με τη συντηρητική παράταξη. Έτσι, στην Ελλάδα ο Ουγκώ εμφανίζεται πρώτα ως σημαντική παρουσία στην πολιτική σκηνή της χώρας του. Το όνομά του προβάλλεται

Ο εξόριστος Ουγκώ στο Jersey το 1854.
Φωτογραφία του γιου του, Charles Hugo.

μέσα από τις σελίδες των εφημερίδων ως συνώνυμο των αγώνων για ελευθερία. Είναι μια φωνή που ορθώνεται για να υπερασπιστεί τα δικαιώματα των λαών. Είναι ο πολιτικός άνδρας που δεν δίστασε να απαρνηθεί μια άνετη και εξασφαλισμένη ζωή και, αρνούμενος την αμνηστία, να ακολουθήσει το δρόμο της εξορίας στο όνομα της αντίστασης στη δικτατορία του Ναπολέοντα Γ', που ο Ουγκώ θα τον αποκαλέσει αργότερα *Ναπολέον ο Μικρός* (*Napoléon le Petit*).

Οι πολιτικές θέσεις του Ουγκώ εμπνέουν τους έλληνες δημοκρατικούς και μεταξύ αυτών τον πατρινό

6. εφ. *Αιών*, αρ. 648, 18 Αυγούστου 1845, σ. 4.

7. Την πολιτική σκέψη του Ουγκώ ανέλυσε στην ομιλία του ο κύριος Λεωνίδας Καλλιβρετάκης.

Ανδρέα Ρηγόπουλο, ο οποίος του στέλνει στα 1856 τη δίγλωσση ελληνογαλλική εφημερίδα του *Ελληνική σημαία*. “Είναι ωραίο να είναι κανείς από τη χώρα του φωτός και να σηκώνει τη σημαία της ελευθερίας” του απαντά ο Ουγκώ που φαίνεται να διατήρησε για αρκετά χρόνια την επαφή του με το Ρηγόπουλο⁸.

Από τη δεκαετία του 1850, το ελληνικό ενδιαφέρον στρέφεται πλέον στο λογοτεχνικό έργο του Ουγκώ· χάρη στις μεταφράσεις και στα άρθρα που δημοσιεύονται στα οικογενειακά και φιλολογικά περιοδικά προσεγγίζει πλέον το ευρύτερο αναγνωστικό κοινό. Η αρχή γίνεται με τα θεατρικά του κείμενα, τη μετάφραση του δράματός του *Angelo, tyran de Padoue* (*Άγγελος, τύραννος της Παδούης*) το 1850⁹, ενώ δυο χρόνια αργότερα ο Ι. Ισιδωρίδης Σκυλίτσης μεταφράζει τη *Λουκρητία Βοργία* (*Lucrèce Borgia*)¹⁰. Με τη δημοσίευση των μεταφράσεων έξι συνολικά δραμάτων από τον Ιωάννη Ραπτάρχη το 1860-1861, ο Ουγκώ καθιερώνεται κατ’ αρχήν ως δραματογράφος¹¹. Από τη μυθιστορηματική του παραγωγή, μόνο δύο μυθιστορήματά του είχαν τότε μεταφραστεί το *Bug Jargal* (*Βύγιος Ιαργάλιος*)¹² (1858) και ο *Han d’Islande* (*Χαν ο Ισλανδός*)¹³ (1859) ενώ *Η Παναγία των Παρισίων* (*Notre-Dame de*

8. Βλ. Roger Millieux, “Ανδρέας Ρηγόπουλος”, *Ιστορία και Ζωή*, 1(1956), σ. 53-57.

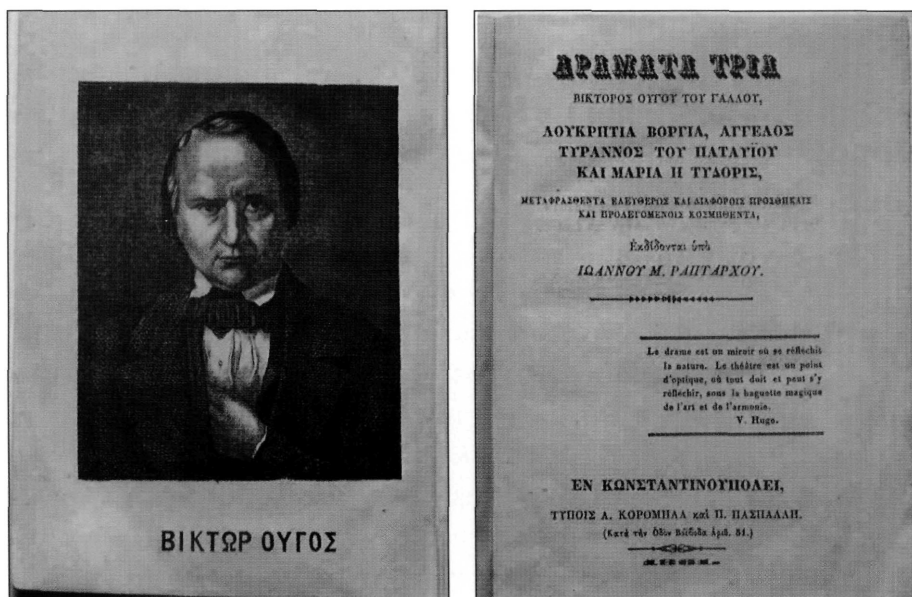
9. *Άγγελος τύραννος της Παδούης*, Δράμα υπό Βίκτορος Υγγώ, μεταφρασθέν [...] υπό Γ. Α. Λαγκαδά, εν Κωνσταντινουπόλει, 1850.

10. *Λουκρητία Βοργία*, Δράμα Βίκτορος Ούγου, μεταφρασθέν [...] υπό Ι. Ισιδωρίδου Σκυλίτση, εν Σμύρνη, 1852. Για τον μεταφραστή, βλ. Άννα Ταμπάκη, “Οι εκδοχές της πεζογραφίας μέσα από τα μεταφρασμένα κείμενα. Η περίπτωση του Ι. Ισιδωρίδη Σκυλίτση”, *Από τον “Λεάνδρο” στον “Λουκή Λάρα”*. *Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880*, Επιμέλεια Νάσος Βαγενάς, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1997, σ. 190-204.

11. Ι. Ραπτάρχη, *Δραματική τριλογία ή Δράματα τρία Βίκτορος Ούγου, Λουκρητία Βοργία, Άγγελος Τύραννος του Παταυίου και Μαρία η Τυδώρ*, εν Κωνσταντινουπόλει, 1860 και *Δράματα τρία Βίκτορος Ούγου του Γάλλου, Ρουϊ-Βλάς, Οι Βυργγάβοι και Ερνάνης*, εν Κωνσταντινουπόλει, 1861.

12. *Ο Βύγιος Ιαργάλιος, μυθιστόρημα [...] εκ των του Βίκτωρος Ουγγώ*, μεταφρασθέν υπό Αλεξάνδρου Γεωργιάδου, Αθήνησι, 1858.

13. *Χαν ο Ισλανδός*, μυθιστόρημα Βίκτορος Ουγγώ μεταφρασθέν υπό Μιχαήλ Σούτσου, εν Κωνσταντινουπόλει, 1859.

Το εσώφυλλο της έκδοσης των δραμάτων του Ουγκώ από τον Ιω. Ραπτάρχη (1861).

Paris), δημοσιευμένη ήδη από το 1831, εξακολουθούσε να παραμένει άγνωστη στη χώρα μας¹⁴.

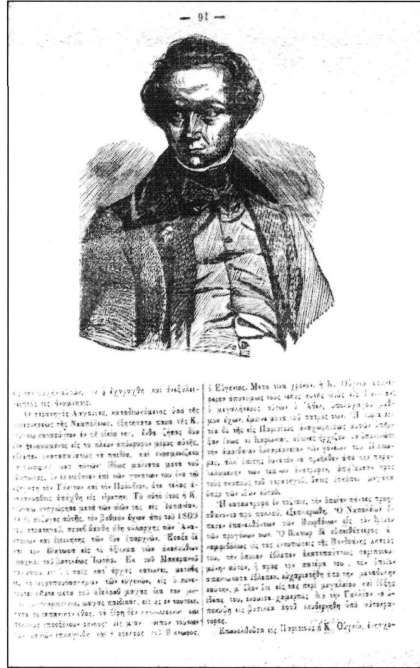
Το άρθρο που αφιερώνει το περιοδικό *Ευτέρπη* στον Ουγκώ το 1852¹⁵ είναι η πρώτη συστηματική προσπάθεια παρουσίασης του έργου και της προσωπικότητάς του, ενώ θα περάσει μια δεκαετία έως ότου η *Πανδώρα*, το σημαντικότερο περιοδικό της εποχής να αφιερώσει στον Ουγκώ μια πολυσέλιδη μελέτη, χάρη στην οποία ευρύτερα αναγνωστικά στρώματα έρχονται σε επαφή με το έργο του¹⁶.

14. Για μια ολοκληρωμένη εικόνα της μεταφρασμένης εκδοτικής παραγωγής του 19ου αιώνα, βλ. Σ. Ντενίση, *Μεταφράσεις μυθιστορημάτων και διηγημάτων 1830-1880*, Αθήνα, Περίπλους, 1995. Επίσης, Β. Πάτσιου, “Η μεταφραστική πεζογραφική παραγωγή (1830-1880)”, *Από τον “Λέανδρο” στον “Λουκή Λάρα”*, ό.π., σ. 181-190, και *Ξένοι συγγραφείς μεταφρασμένοι ελληνικά. Αυτοτελείς εκδόσεις*. Τόμος Β’ (1800-1863), ΚΝΕ/ΕΙΕ (υπό έκδοση).

15. “Βίκτωρ Ουγκώ. Βιογραφία”, *Ευτέρπη*, 5(1851-1852), σ. 90-93.

16. Β., “Βίκτωρ Υγώ”, *Πανδώρα*, 12(1861-1862), σ. 535-540.

Ωστόσο, ο Ουγκώ δεν είναι ακόμα δημοφιλής στη χώρα μας. Τα έργα του μπορεί να μεταφράζονται, αλλά δεν γνωρίζουν ακόμη ευρεία διάδοση. Επίσης, η θετική υποδοχή κοινού και κριτικής δεν αφορά το σύνολο του πολύπτυχου συγγραφικού του έργου, αλλά επικεντρώνεται στην ποίηση και στο θέατρό του. Η καθιέρωσή του ως μυθιστοριογράφου συναντά αντιστάσεις καθώς οι έντονες αντιδράσεις που είχαν διατυπωθεί εναντίον αυτού του λογοτεχνικού είδους, δημιουργούσαν ένα αρνητικό κλίμα γύρω από το μυθιστόρημα.

περ. «Ευτέρπη», τ. Ε' (1851-1852), σ. 91.

Την εικόνα, όμως, του Ουγκώ συγγραφέα μετέβαλε ριζικά η δημοσίευση στα 1862 της μετάφρασης των *Αθλίων* (*Les Misérables*) από τον Ι. Ισιδωρίδη Σκυλίτση, τον μεταφραστή που συνέδεσε το όνομά του με αυτό το έργο. Η μετάφραση των *Αθλίων* δημοσιεύεται πρώτα σε επιφυλλίδες στην εφημερίδα *Ημέρα* της Τεργέστης¹⁷ παράλληλα με τη δημοσίευση του πρωτοτύπου ενώ την ίδια χρονιά δημοσιεύεται και αυτοτελώς¹⁸. Επτά συνολικά αυτοτελείς εκδόσεις και δύο σε επιφυλλίδες γνώρισε η μετάφραση του Σκυλίτση στη διάρκεια του 19ου αιώνα. Παρότι ο μεταφραστής επεμβαίνει σε μεγάλο βαθμό στο κείμενο, προχωρώντας σε σημαντικές περικοπές, πετυχαίνει να μεταδώσει

17. *Οι Άθλιοι μυθιστόρημα Βίκτορος Ούγου*, μετάφρασις Ι.Ι.Σ[κυλίτση], εφ. *Ημέρα*, 20/2 Μαΐου 1862 έως 27/8 Σεπτεμβρίου 1862.
 18. *Οι Άθλιοι* υπό Βίκτορος Ούγου, μεταφρασθέντες εκ του γαλλικού υπό Ι. Ισιδωρίδου Σκυλίτση, τόμοι Α' και Β', εν Βιέννη, 1862· τόμος Γ', εν Βιέννη 1863· τόμος Δ', εν Τεργέστη, 1863.

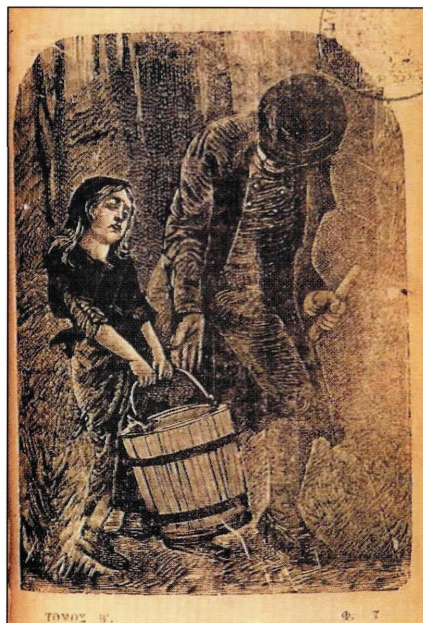
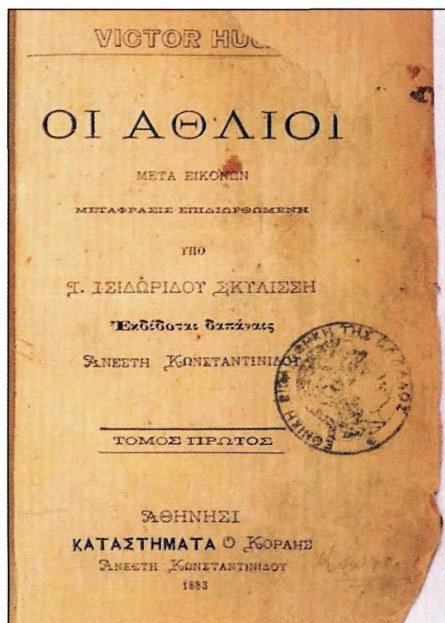
στο ελληνικό κοινό τη δύναμη, τη φιλοσοφία, το μεγαλείο και τις συγκινησίες του μνημειώδους αυτού έργου. Με μια εκπληκτική ευστοχία ο Σκυλίτσης προχωρεί στον εξελληνισμό των ονομάτων των πρωταγωνιστών του μυθιστορήματος¹⁹. Ο Jean Valjean θα γίνει γνωστός στην Ελλάδα ως Γιάννης Αγιάννης, η Cosette είναι η δική μας Τιτίκα και ο Gavroche, ο Γαβριάς, που εντυπώνεται στη γλώσσα μας και ως ουσιαστικό για να υποδηλώσει το έξυπνο και ζωηρό αλητάκι. Ας θυμηθούμε επίσης ότι το Τιτίκα επικράτησε στη συνέχεια ως υποκοριστικό. Τα εξελληνισμένα ονόματα των ηρώων των *Αθλίων* εντυπώνονται σε τέτοιο βαθμό στη συλλογική μνήμη, έτσι ώστε κανένας μεταγενέστερος μεταφραστής δεν αμφισβήτησε τις επιλογές του Σκυλίτη.

Η επιτυχία των *Αθλίων* στην Ελλάδα, πέρα από την ποιότητα της μετάφρασης, οφείλει πολλά και στον ίδιο τον χαρακτήρα του έργου. Ο κάθε αναγνώστης, ανάλογα με τις προσδοκίες του, ανακάλυπτε στο έργο ένα αισθηματικό μυθιστόρημα, μια περιπέτεια με αστυνομική πλοκή, μια κοινωνιολογική μελέτη, ένα ιστορικό μυθιστόρημα, ένα πολιτικό κήρυγμα και όλα αυτά δοσμένα με το πληθωρικό ύφος του Ουγκώ. Η απήχηση των *Αθλίων* στη νεοελληνική κοινωνία του 19ου αιώνα αποτελεί ένα ευδιάκριτο κοινωνικό φαινόμενο και η ταύτιση των αναγνωστών με τους πρωταγωνιστές του έργου παίρνει τη μορφή επιδημίας. Ο Μπάμπης Άννινος μας μεταφέρει πολύ χαρακτηριστικά το κλίμα της εποχής:

“Μέγας εγένετο τότε συναγερομός καθ’άπασαν την ελληνικήν γην από Μαρίους και Τιτίκας ανηλικούς και παρηλικούς, ετοιμούς να κρύψουν την καρδιάν των υπό πέτραν και να ομολογήσουν ότι ο έρωσ είναι ο ασπασμός των αγγέλων προς τα άστρα ... και τα επίλοιπα”²⁰.

19. Βλ. σχετικά Νάσου Δετζώρτζη, “Η μνημειώδης μετάφραση των *Misérables* από τον Ι. Ισιδωρίδη Σκυλίτη”, *Γράμματα και Τέχνες*, Ιαν.-Μάιος 1990, σ. 14-20.

20. Χαράλαμπος Άννινος, “Βασιλειάδης, Παπαρρηγόπουλος”, *Διαλέξεις περί Ελλήνων ποιητών του ΙΘ΄ αιώνας*, Αθήνα, 1925, σ. 306.

Εικονογραφημένη έκδοση της μετάφρασης των Αθλίων το 1888.

Τη δική του μαρτυρία για την τύχη των Αθλίων στους κόλπους της επαρχιακής κοινωνίας του Μεσολογγίου μας δίνει και ο Κωστής Παλαμάς:

“Ένα μονάκριβο αντίτυπο υπήρχε, σε τρία τομείδια, καλοτύπωτα στο Τριέστι. [...] Και το αντίτυπο εκείνο περιουσία του σπιτιού μας. Πέρασε από τα χέρια όλων των φιλιαναγνωστών του τόπου, και πρώτ’απ’όλα των ευαίσθητων ψυχών. [...] Το μονάκριβο αντίτυπο των Αθλίων γύρισε από χέρι σε χέρι μέσα στους κύκλους των ερωτόληπτων και των ιδεολόγων, και της νέας και της γερόντισσας ηλικίας. Και όταν κατορθώθη να λιμενισθή στο σπίτι που το είχε παραχωρήσει γενναιοκάρδα στην κοινή χρήση, είχε πάρει την κατακίτρινη και την κατατσαλακωμένη όψη κάποιων λαχανιασμένων μανιακών κοσμογυριστών”²¹.

21. Κωστή Παλαμά, *Άπαντα*, Τόμος Ι΄, σ. 255-256.

Η μετάφραση των *Αθλίων* αποτελεί σταθμό για την παρουσία του Ουγκώ στην Ελλάδα. Γίνεται πλέον ο δημοφιλής συγγραφέας που η απήχρησή του ξεφεύγει από τα όρια ενός περιορισμένου κύκλου πνευματικών ανθρώπων και πιστών, αγγίζοντας ένα ευρύ και ετερόκλητο κοινωνικό σύνολο. Θα πρέπει ωστόσο να περιμένουμε τέσσερα ακόμα χρόνια, μέχρι το 1866, για να δούμε την αρχή μιας αδιάκοπης και έντονης εκδοτικής δραστηριότητας που έφερε το ελληνικό αναγνωστικό κοινό πιο κοντά στο σύνολο έργου του.

Το 1866 είναι η χρονιά που ξεσπάει η Κρητική Επανάσταση, το γεγονός που προσφέρει στον εξόριστο Ουγκώ την ευκαιρία να εκφράσει με έμπρακτο τρόπο τα φιλελληνικά του αισθήματα. “Έλαβα μια έκκληση των επαναστατημένων Ελλήνων της Κρήτης για να υψώσω τη φωνή υπέρ των σκοπών τους. Θα το πράξω”, γράφει στο σημειωματάριό του στις 14 Νοεμβρίου 1866. Με τις τρεις επιστολές του υπέρ των Κρητών, που δημοσιεύονται στον ευρωπαϊκό τύπο τον Δεκέμβριο 1866, τον Φεβρουάριο 1867 και Φεβρουάριο 1869, ο Ουγκώ αποδεικνύει για μια ακόμη φορά την προσήλωσή του στην υποστήριξη του αγώνα των λαών που πάλευαν για την ελευθερία και την ανεξαρτησία τους.

“Επιμένετε, γράφει το 1866. Έστω και πνιγμένοι θα θριαμβεύσετε. [...] Έλληνες της Κρήτης έχετε με το μέρος σας το δίκιο κι έχετε και τη λογική. [...] Το κρητικό ζήτημα έχει πια τεθεί. Θα λυθεί και θα λυθεί όπως όλα τα ζητήματα αυτού του αιώνα, προς την κατεύθυνση της απελευθέρωσης. [...] Είναι ένα χρέος που η Γαλλία θα εξοφλήσει. Μια υποχρέωση που η Γαλλία θα εκπληρώσει. Πότε; Επιμένετε!”²².

Οι ελληνικές εφημερίδες και ιδίως οι φιλελεύθερες, αναπαράγουν μέσα σε ένα κλίμα ευφορίας τις επιστολές του Ουγκώ. “Το Αρκάδι θα’ χει κι αυτό τον ποιητή του. Τον υποδεικνύει ήδη η κοινή γνώμη [...] Απαιτείται ένας μεγάλος ποιητής που να έχει γνωρίσει την αγωνία της εξορίας

22. Victor Hugo, *Oeuvres Complètes, Politique*, Paris, Laffont, coll. Bouquins, 1985, σ. 576-577.

για να μπορέσει να υμνήσει τέτοια γεγονότα, τόσο μεγάλες καταστροφές. Ένας ποιητής που όλη του η ζωή να είναι να είναι μια συνεχής μάχη με το σκοτάδι” σημειώνει η γαλλόφωνη εφημερίδα *Indépendance Hellénique* εκφράζοντας το αίσθημα του ελληνικού λαού²³.

Δεν μπορούμε να ξέρουμε τι σήμαινε το όνομα του Ουγκώ για τους Κρητικούς πριν από τη δική του παρέμβαση. Το σίγουρο είναι ότι οι επιστολές του, τους ενθάρρυναν και συχνά αναπτέρωσαν τις ελπίδες τους. Με μια μόνη φράση συνόψισε ο Βολουδάκης, πρόεδρος της προσωρινής κυβέρνησης της Κρήτης, την απήχηση που είχε τα χρόνια εκείνα ο γάλλος συγγραφέας στο νησί: “Το όνομά σας είναι διάσημο στα βουνά μας”²⁴.

Μέσα από τις σελίδες των εφημερίδων, το ελληνικό κοινό ανακαλύπτει τώρα τον Ουγκώ ανθρωπιστή, υπερασπιστή των δικαιωμάτων των λαών, τον Ουγκώ φιλέλληνα²⁵. Στις γεμάτες πάθος επιστολές του, στους αναθεματισμούς που εξαπολύει ενάντια στην ευρωπαϊκή διπλωματία και στους τυράννους, αναβιώνει ο ένθερμος φιλέλληνας των *Orientales*, μολονότι τα ποιήματα που είχε εμπνευστεί από τον Αγώνα του 1821 παρέμεναν αμετάφραστα στη χώρα μας.

Ο Βίκτωρ Ουγκώ στον κήπο του σπιτιού του στο Guernesey το 1868. Φωτογραφία του Arsène Garnier.

23. *L'Indépendance Hellénique*, αρ. 57, 21 Μαρτίου 1867, σ.1.

24. Victor Hugo, *Oeuvres Complètes, Actes et Paroles II, Historique*, Paris, éd. de l'Imprimerie Nationale, σ. 575.

25. Στην πλευρά αυτή της προσωπικότητάς του αναφέρθηκε η κυρία Λουκία Δρούλια.

Ίσως η ελληνική κοινή γνώμη να ανέμενε πολλά από τον Ουγκώ. Υπερεκτιμούσε την αποτελεσματικότητα των λόγων του και δεν ήθελε να δει τις ιδιαίτερες συνθήκες που αντιμετώπιζε η Κρήτη. Οι μεγάλες δυνάμεις δεν ήταν πια ενωμένες απέναντι στο Σουλτάνο και η ελληνική κυβέρνηση έμενε, επίσημα τουλάχιστον, μακριά από τη διαμάχη. Η εικόνα του Ουγκώ στην Ελλάδα την περίοδο αυτή σηκώνει το βάρος των προσδοκιών ενός ολόκληρου λαού που τον θεωρεί ικανό να αναστρέψει το διπλωματικό κλίμα, να υποκινήσει ένα φιλελληνικό ρεύμα ανάλογο με αυτό του 1821 και να συμβάλλει ουσιαστικά στην επίλυση του κρητικού ζητήματος. Στη συλλογική μνήμη των Ελλήνων εντυπώνεται πλέον ως μια ισχυρή μορφή και τοποθετείται στο πάνθεο των προσωποποιήτων που, όπως ο Βυγον, είχαν εμπνεύσει τον ελληνικό λαό στους αγώνες του.

Την εικόνα του Ουγκώ κοινωνικού και πολιτικού μεταρρυθμιστή συμπληρώνει η ελληνική μετάφραση στα 1868 της *Τελευταίας ημέρας ενός καταδίκου* (*Le Dernier Jour d'un condamné*), δομύ κατηγορώ ενάντια στη θανατική ποινή²⁶.

Αναγνωρισμένος πλέον από όλους αφενός ως υπερασπιστής των λαών και της ελευθερίας και ιδίως ως ένθερμος φιλέλληνας, και αφετέρου ως καταξιωμένος συγγραφέας, ο Ουγκώ βρίσκεται την περίοδο εκείνη στο απόγειο της δόξας του στην Ελλάδα. Έτσι όταν το 1866 δημοσιεύει τους *Εργάτες της θαλάσσης* (*Les travailleurs de la mer*), η δημοτικότητά του είναι τέτοια που το νέο του μυθιστόρημα όχι μόνο μεταφράζεται την ίδια χρονιά, αλλά γνωρίζει και τέσσερις παράλληλες εκδόσεις, δύο αυτοτελείς²⁷ και δύο σε επιφυλλίδες²⁸ σε Αθήνα και

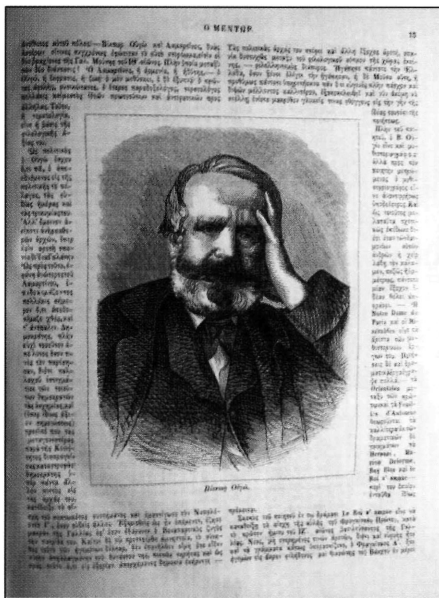
26. Βίκτορος Ουγγώ, *Η τελευταία ημέρα καταδίκου*, μετάφρασις Νεοκλέους Καζάζη, εν Αθήναις, 1868.

27. *Οι Εργάται της θαλάσσης* υπό Βίκτορος Ούγου. Μετάφρασις Α.Γ. Σκαλίδου, εν Αθήναις, 1866 και *Οι Εργάται της θαλάσσης* μυθιστόρημα υπό Βίκτορος Ουγγώ. Μεταφρασθέν[...].υπό Ευριδίκης Γέροντα και Γρηγορίου Καμπούρογλου, Αθήνησι, 1866.

28. Σε επιφυλλίδες δημοσιεύθηκε στις εφ. *Αρμονία* και *Ομόνοια* της Κωνσταντινούπολης. Η μετάφραση της *Ομόνοιας* δημοσιεύθηκε στη συνέ-

Κωνσταντινούπολη. Ενώ χωρίς χρονοτριβή, μεταφράζεται την επόμενη χρονιά από τον Ιωάννη Καρασούτσα και το άλλο μεγάλο μυθιστόρημά του *Η Παναγία των Παρισίων*, που μαζί με τους *Αθλίους* παραμένουν ως σήμερα, τα δύο δημοφιλέστερα έργα του Ουγκώ στην χώρα μας²⁹. Όπως όμως και ο Σκυλίτσης, ο Καρασούτσας προχωρεί κι αυτός σε σημαντικές περικοπές του έργου, στερώντας από τους έλληνες αναγνώστες την ολοκληρωμένη αντίληψη του χειμαρρώδους λόγου του Ουγκώ.

Η φήμη του στην Ελλάδα έχει πια εδραιωθεί και η λογοτεχνική του δραστηριότητα παρακολουθείται από τώρα και στο εξής στενά. Από αυτό το σημείο, η χρονολογία δημοσίευσης των μεταφράσεων των έργων του πλησιάζει χρονικά την έκδοση του πρωτοτύπου: *Οι Αθλιοι, οι Εργάτες της Θαλάσσης, L'homme qui rit (Ο Άνθρωπος που γελά), Quatrevingt-treize (Ενενηνόντα-τρια), Choses vues (Απομνημονεύματα)* δημοσιεύονται την ίδια χρονιά με το πρωτότυπο, ενδεικτικό της βιασύνης των μεταφραστών να αποδώσουν στη γλώσσα τους το κείμενο αλλά και της ανυπομονησίας ενός αναγνωστικού κοινού που έτρεφε ιδιαίτερη εκτίμηση στη γαλλική λογοτεχνία. Η επιτυχία των μυθιστορημάτων του Ουγκώ, συμπαρασύρει και τους μεταφραστές της ποίησης που αρχίζουν πάλι να δημοσιεύουν στα περιοδικά και ημερολόγια ή και

Πορτραίτο του Ουγκώ από τον Ν. Νικολαΐδη. Περ. «Μέντωρ», 4(1871), σ. 13.

χεια αυτοτελώς: *Οι Θαλασσοπόνοι* υπό Βίκτορος Ουγκώ. Μετάφρασις Γ.Κ. Μιώσιáδου, εν Κωνσταντινουπόλει, 1866.

29. *Η Παναγία των Παρισίων*. Μυθιστορία Βίκτορος Ούγου μεταφρασθείσα [...]υπό Ι. Καρασούτσα, εν Αθήναις, 1867.

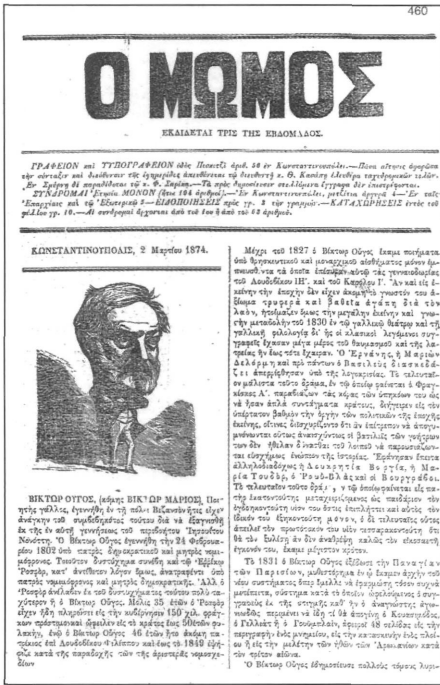
μέσα στις προσωπικές τους ποιητικές συλλογές ποιήματά του. Δεν μεταφράζονται όμως τα “φιλελληνικά” του ποιήματα ενώ διαφαίνεται με σαφήνεια η προτίμηση στα προ της εξορίας ποιητικά του έργα.

Το 1870 ο Ουγκώ επιστρέφει θριαμβευτικά στο Παρίσι μετά από 19 χρόνια εξορίας. Και ενώ η ελληνική κοινή γνώμη είχε συχνά εκφράσει το θαυμασμό της για τον εξόριστο ποιητή, αγνοεί ή αποσιωπά την πολιτική του δραστηριότητα στη διάρκεια της παρισινής Κομμούνας. Οι ολοένα και σπανιότερες πληροφορίες για τις πολιτικές του θέσεις, ιδίως μετά την εκλογή του στη Γερουσία το 1876, μεταδίδονται χωρίς σχόλια από τις ελληνικές εφημερίδες. Η Ελλάδα που τόσο είχε θαυμάσει στο παρελθόν τους πολιτικούς λόγους και τις ποικίλες διεθνείς εκκλήσεις του Ουγκώ, κρατά τώρα μια επιφυλακτική στάση απέναντί του· μερίδα του τύπου τον παρουσιάζει ακόμα και ως υποκινητή ταραχών και σύμμαχο των δυνάμεων εκείνων που είχαν ως στόχο τη διαταραχή της καθεστηκιάς

ευρωπαϊκής τάξης. Για πρώτη φορά αμφισβητείται η ικανότητά του να συμβάλλει ουσιαστικά στην επίλυση των προβλημάτων της χώρας του.

Ωστόσο, παρά την απόσταση που φαίνεται να κρατά ο ελληνικός τύπος απέναντι στον Ουγκώ πολιτικό, το ενδιαφέρον για τον συγγραφέα δεν μειώνεται. Τα έργα του εξακολουθούν να διαβάζονται, να μεταφράζονται και να γνωρίζουν νέες εκδόσεις. Συγχρόνως, το θεατρικό του έργο κατακτά και τις ελληνικές σκηνές.

Η αρχή είχε γίνει από τα Επτάνησα, όπου πολύ νωρίς, από το 1844, έχουμε παραστάσεις της όπερας του Giuseppe Verdi (Τζουζέππε

εφ. «Ο Μώμος», 2 Μαρτίου 1874, σ.1.

Βέρντι) *Ernani* (*Ερνάνης*), που βασίζεται στο ομώνυμο δράμα του Ουγκώ. Η έντονη παρουσία όμως των έργων του στις θεατρικές σκηνές τοποθετείται στη δεκαετία του 1870. Θεατές από την Αθήνα ως την Κεφαλονιά, από την Πάτρα ως τη Χίο, αλλά και στη Σμύρνη, την Κωνσταντινούπολη, τη Φιλιππούπολη και την Αλεξάνδρεια παρακολούθουν θεατρικές παραστάσεις έργων του Ουγκώ. Στην περιοδεία του, ο θίασος Τασσόγλου παρουσιάζει το 1879 στην Κωνσταντινούπολη, τρία δράματά του: *Άγγελο*, *Τύραννο της Παδούης*, *Ερνάνη* και *Λουκρητία Βοργία*. Το ίδιο έργο επιλέγει και αργότερα, το 1887, ο Διονύσιος Ταβουλάρης, ερμηνευτής και άλλων ουγκικών δραμάτων. Στο ρόλο της Λουκρητίας επικεντρώνεται και το ενδιαφέρον των πρωταγωνιστριών της εποχής. Την ερμηνεύουν, μεταξύ άλλων, η Ευαγγελία Παρασκευοπούλου το 1895 και η Αικ Βερόνη το 1899. Κι άλλοι γνωστοί πρωταγωνιστές ερμηνεύουν τους μεγάλους ρόλους του Ουγκώ, με αξιοσημείωτη επιτυχία, όπως μαρτυρούν σχετικά δημοσιεύματα, ενώ συχνές ήταν και οι παραστάσεις γαλλικών θιάσων, που παρουσιάζαν για το γαλλομαθές κοινό τα έργα στο πρωτότυπο.

Η μεγαλύτερη ίσως απόδειξη της απήχησης του θεάτρου του Ουγκώ στον ελληνικό χώρο ήταν η χρησιμοποίηση του ονόματός του για την

Προγράμματα θεατρικών παραστάσεων που δόθηκαν από τον θίασο "Αριστοφάνης" του Αντ. Τασσόγλου στο "Θεάτρον του Λαού" (Κων/πολη 1879).

Πρόγραμμα της παράστασης της «Λουκρητίας Βοργία» στο Θέατρο «Εσβεκίας» της Αλεξάνδρειας τον Ιανουάριο 1887 από τον θίασο “Μένανδρος” του Διονυσίου Ταβουλάρη.

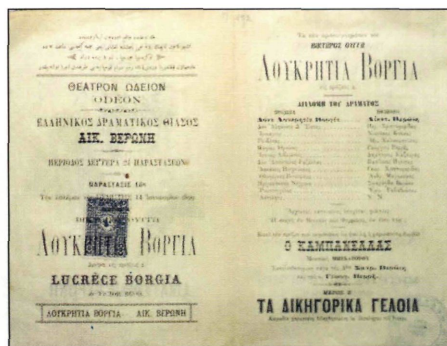

Η Ευαγγελία Παρασκευοπούλου στο ρόλο της Λουκρητίας Βοργία

προσέλκυση κοινού. Ένα μονόπρακτο θεατρικό έργο, με τον ξένο για τη λογοτεχνική γραφή του Ουγκώ τίτλο, *Η Εκδίκησις της Ήρας*, δημοσιευμένο το 1877, αποδίδεται από τους μεταφραστές – οι οποίοι επιμελώς

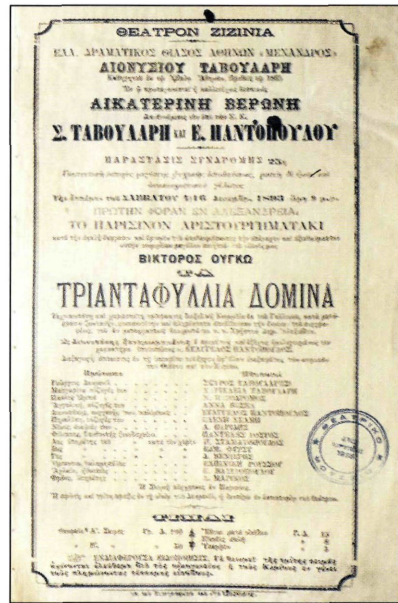
Πρόγραμμα της παράστασης της «Λουκρητίας Βοργία» στο Θέατρο «Ωδειον» από τον θίασο της Αικατερίνης Βερόνη, τον Ιανουάριο 1899.

κρύβουν την ταυτότητά τους κάτω από τα αρχικά τους— στον Ουγκώ³⁰. Πρόκειται για μια αξιοπρόσεκτη περίπτωση λογοτεχνικής απάτης, καθώς το θεατρικό αυτό έργο δεν είναι άλλο από τη *Σεμέλη* (*Semele*) του Schiller (Σίλλερ).

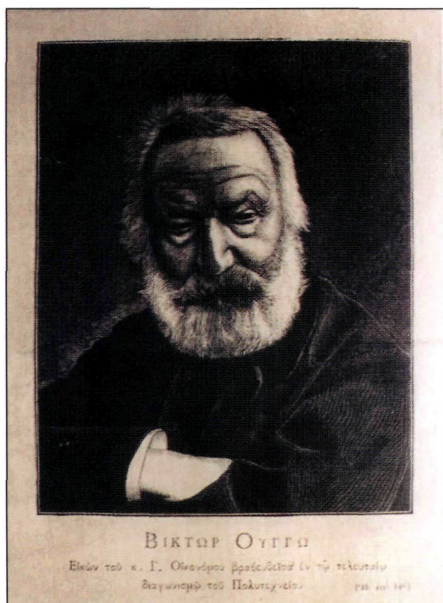
Λίγα χρόνια αργότερα, οι υποψήφιοι θεατές του θεάτρου Ζιζίνια της Αλεξάνδρειας, βλέποντας το θεατρικό πρόγραμμα της παράστασης *Τα τριανταφυλλιά δόμινα*, θα πίστευαν ότι είναι έργο του Ουγκώ. Μια προσεκτικότερη ανάγνωση, όμως αποκαλύπτει την αλήθεια: ο γάλλος δραματουργός είχε απλά εκφραστεί θετικά για αυτή την κωμωδία των Delacour και Hennequin, τα ονόματα των οποίων αποσιωπώνται εντελώς.

Η επαφή του έργου του Ουγκώ με μια σημαντική μερίδα της ελληνικής κοινωνίας προκαλεί και την περιέργεια του αναγνωστικού κοινού για τον άνθρωπο και την προσωπική του ζωή. Σειρά άρθρων γύρω από τις καθημερινές του συνήθειες, τον κοινωνικό και λογοτεχνικό του περίγυρο μαζί με τα ανεκδοτολογικά δημοσιεύματα στα οικογενειακά-λογοτεχνικά περιοδικά, υποδηλώνουν τη σταθερή και αδιάλειπτη παρουσία του στην Ελλάδα. Το 1884 το έργο του αποτελεί επίσημα πλέον μέρος του προγράμματος για τη διδασκαλία των γαλλικών στη μέση εκπαίδευση και μάλιστα με σημαντικότερη ποσοτικά παρουσία σε σχέση με άλλους γάλλους συγγραφείς.

Πρόγραμμα της παράστασης «Τα τριανταφυλλιά δόμινα» στο Θέατρο «Ζιζίνια» της Αλεξάνδρειας.

30. Βίκτορος Ουγκώ, *Η εκδίκησης της Ηρας*, τραγωδία μονόπρακτος. Εξελληνισθείσα μεν υπό της κ. Α.Ω. Στιχογραφήθεισα δε υπό Ι.Δ., εν Αθήναις, 1877.

Πορτραίτο του Ουγκώ από τον Γ. Οικονόμου. Περ. «Αττικόν Μουσείον», 1883.

Ως το τέλος, λοιπόν του 19ου αιώνα στην Ελλάδα συντηρείται η εικόνα του Ουγκώ συγγραφέα αλλά κυρίως του φιλέλληνα. Το τελευταίο στοιχείο υπενθυμίζουν με τις ευχές τους για τα τελευταία γενέθλια του τον Φεβρουάριο 1885 ο Χαρίλαος Τρικούπης και ο εκδότης της *Εφημερίδος* Ιω. Καμπούρογλου. Γράφει ο τελευταίος: “Δεν ξεχνά η Ελλάς εκείνον, που με φλόγα του Κανάρη έψαλλε της λευθεριάς της την αγρία πρώτη χάρι”³¹. Το είχε αποδείξει έμπρακτα ο Δήμος Αθηναίων που λίγους μήνες πριν είχε δώσει σε ένα δρόμο της πρωτεύουσας το όνομά του γάλλου ποιητή.

Το πιστοποιεί όμως και μια ιδιότυπη λογοτεχνική παραγωγή που με αφετηρία το 1857 και μέχρι και την πρώτη επέτειο της γέννησης του Ουγκώ, το 1902, μας παραδίδει 17 συνολικά ποιήματα³² εμπνευσμένα από την εκρηκτική προσωπικότητά του και γραμμένα προς τιμήν του από γνωστούς ή λιγότερο γνωστούς ποιητές και ανώνυμους ή επώνυμους στιχοπλόκους. Κι αν ορισμένα από αυτά, κάποτε, με την υπερβολή, την αφέλεια και τις αδυναμίες τους προκαλούν τη θυμηδία, κατορθώνουν πάντως να εκφράσουν με τον πιο άμεσο τρόπο τα συναισθήματα του ελληνικού λαού για τον Ουγκώ.

Η λατρεία όμως της ελληνικής κοινωνίας για τον Ουγκώ εξωτερικεύτηκε με τον πιο εμφανή τρόπο με το θάνατο του συγγραφέα στις 22

31. *Gil Blas*, Supplément du 27 février 1885 [Le 83ème anniversaire de Victor Hugo], σ. 4.

32. Τουλάχιστον τόσα έχω εντοπίσει μέχρι στιγμής. Βλ. Despina Provata, *ό.π.*, σ. 302-317 και Παράρτημα III, σ. 433-457.

Μαΐου 1885, που βιώθηκε στην Ελλάδα με την ίδια σχεδόν ένταση που σημειώθηκε στη Γαλλία. Το γεγονός αυτό έδωσε την ευκαιρία στον ελληνικό τύπο να πραγματοποιήσει ένα από τα πρώτα, αν όχι το πρώτο μεγάλο ρεπορτάζ. Σαράντα συνολικά εφημερίδες και περιοδικά αφιερώνουν σύντομα ή μακροσκελή άρθρα στα όσα προηγήθηκαν και σ' αυτά που ακολούθησαν τον θάνατο του Ουγκώ. Από τη στιγμή που ανακοινώθηκε η ασθένεια του, οι εφημερίδες παρακολουθούν μέρα με τη μέρα τις εξελίξεις με ανταποκρίσεις από το Παρίσι, που παρέχουν πλήθος λεπτομερειών για την πορεία της υγείας του συγγραφέα αλλά και για την πνευματική του κατάσταση. Με την ανακοίνωση του θανάτου του, θέλοντας να τιμήσουν για μια τελευταία φορά τον συγγραφέα και τον φιλέλληνα, επιδίδονται σε μια χωρίς προηγούμενο εκστρατεία πληροφόρησης. Μεταδίδουν στο ελληνικό κοινό το κλίμα που επικρατούσε στο Παρίσι και δίνουν όλες τις λεπτομέρειες για την προετοιμασία της μεγαλειώδους κηδείας. Ο τύπος εκφράζοντας το κοινό αίσθημα, αποχαιρετά “το μεγάλο φιλέλληνα”, “τον ψάλτη του Κανάρη”, τον άνθρωπο που στήριξε σε δύσκολες στιγμές το αίτημα του κρητικού λαού για ελευθερία. Ο Θεόδωρος Δεληγιάννης, στο τηλεγράφημά του επισημαίνει κι αυτός με τη σειρά του ότι η Ελλάδα θρηνεί “τον αρχαιότατον, τον γενναιοφρονέστατον, τον σταθερώτατον των φιλελλήνων”³³.

εφ. «Χρόνος Αθηνών», 23 Μαΐου 1885, σ.1.

33. εφ. *Αιών*, αρ. 4781, 13 Μαΐου 1885, σ. 2.

Το μεγαλοπρεπές μνημείο που στήθηκε κάτω από την Αψίδα του Θριάμβου στο Παρίσι για να υποδεχθεί το φέρετρο του Βίκτορος Ουγκώ που είχε εκτεθεί εκεί σε λαϊκό προσκύνημα.

Στην κηδεία του Ουγκώ, την 1η Ιουνίου 1885, η Ελληνική Κυβέρνηση και ο Δήμος Αθηναίων διά του πρεσβευτή της Ελλάδος Νικολάου Μαυροκορδάτου, συμμετέχουν στις εκδηλώσεις πένθους. Παρούσα και ελληνική αντιπροσωπεία από το Βουκουρέστι αλλά και οι έλληνες φοιτητές ενώ αίσθηση προκαλεί το τηλεγράφημα του γιου

του Κανάρη, Μιλτιάδη: “Απ’ Αθηνών μέχρι Ψαρών, από Βυζαντίου μέχρι Σπάρτης, ο ελληνισμός ευλογεί την μνήμην του εξοχωτέρου των Γάλλων, του αθανάτου αιοδού του ηρωϊσμού και του μαρτυρίου των πατέρων ημών”³⁴. Εκεί ήταν και ο Γιάννης Ψυχάρης, που με τρυφερότητα και σεβασμό αποχαιρετά το μεγάλο ποιητή και προσωπικό του φίλο στο έργο του *Το Ταξίδι μου*³⁵.

Για περισσότερο από τρεις εβδομάδες το επίκεντρο του ενδιαφέροντος των ελληνικών εφημερίδων και της κοινής γνώμης ήταν η κηδεία του Ουγκώ. Και χωρίς υπερβολή θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι κατά τη διάρκεια αυτών των ημερών, η Ελλάδα ζούσε στο ρυθμό των γεγονότων που διαδραματίζονταν στο Παρίσι. Η τεράστια απήχηση που προσλαμβάνει η είδηση του θανάτου του Ουγκώ και η συγκίνηση που προκαλεί, πιστοποιείται από αυθόρμητες εκδηλώσεις του λαού που τις διαβάζουμε στον τύπο της εποχής. Την ημέρα της κηδείας του, για παράδειγμα, ορισμένα καταστήματα των Αθηνών παρέμειναν κλειστά σε

34. εφ. *Παλιγγενεσία*, αρ. 6305, 23 Μαΐου 1885, σ. 2.

35. Γιάννης Ψυχάρης, *Το Ταξίδι μου* (1888), Αθήνα, Νεφέλη, 1988, σ. 60-73.

ένδειξη πένθους, ενώ τα κεντρικά βιβλιοπωλεία πουλούσαν πορτραίτα του Γάλλου ποιητή. Αναγγέλλεται ακόμα και η έκδοση μιας δίγλωσσης ελληνο-γαλλικής εβδομαδιαίας εφημερίδας με τον τίτλο *Victor Hugo*. Ενδεικτική των ομαδικών εκδηλώσεων λατρείας που κυριαρχούσαν τις ημέρες εκείνες στην Αθήνα είναι και μια σύντομη αγγελία που δημοσιεύεται στον τύπο:

“Τα παγωτά Βίκτωρ Ουγκώ έγιναν χθες βράδυ εν ριπή οφθαλμού ανάρπαστα. Έφερον και τα σύμβολα της Δημοκρατίας άνωθεν”.

Ενώ και σε επόμενο φύλλο διαβάζουμε:

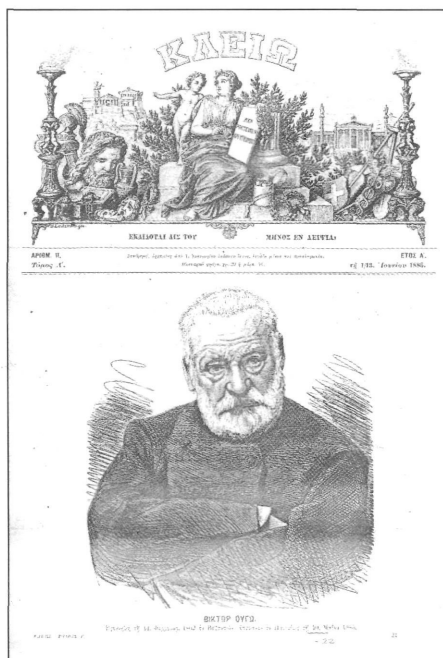
“Και απόψε πάλιν κατ’ απαίτησιν πολλών το εξαιρετον παγωτό Βίκτωρ Ουγκώ. Όποιος προφθάση”³⁶.

Ο θάνατος του πατριάρχη του γαλλικού ρομαντισμού αναζωπυρώνει το ενδιαφέρον για το έργο και την προσωπικότητά του. Το σύνολο του τύπου προσφέρει τότε την ευκαιρία ακόμα και σε όσους δεν είχαν έρθει σ’ επαφή με το έργο του, να το γνωρίσουν μέσα από πληθώρα άρθρων, από απλές νεκρολογίες έως εμπειριστατωμένες μελέτες περνώντας και από ανεκδοτολογικού τύπου κείμενα. Παρά τη διαφορετικότητα και την ανομοιομορφία τους, αισθητική και ειδολογική, τα άρθρα αυτά συγκλίνουν σε μια κοινή διαπίστωση: χαιρετίζουν τον φιλέλληνα, τον συγγραφέα που ένας ανώνυμος συντάκτης ονομάζει “ελλαδόπνευστο ποιητή”³⁷. Τότε θα γνωρίσει και το ελληνικό κοινό σε μετάφραση τα ποιήματα στα οποία ο Ουγκώ δόξασε την Ελλάδα. Ο διαγωνισμός μετάφρασης του ποιήματος “Στον Κανάρη” (“À Canaris”) από τα *Chants du Crépuscule* που προκηρύσσει η *Εφημερίς* βρίσκει μεγάλη απήχηση και στα γραφεία της φτάνουν 10 διαφορετικές μεταφράσεις του ποιήματος αυτού³⁸. Συγχρόνως μεταφράζονται και άλλα φιλελληνικής έμπνευσης ποιήματα του Ουγκώ ενώ ο Κωστής Παλαμάς μεταφράζει το γνωστό σε όλους “Ελληνόπουλο”.

36. εφ. *Νέα Εφημερίς*, αρ. 152, 1 Ιουνίου 1885, σ. 7 και αρ. 158, 7 Ιουνίου 1885, σ. 4.

37. εφ. *Ανατολική Επιθεώρησις*, αρ. 82, 21 Μαΐου 1885, σ.1.

38. Βλ. Despina Provata, *ό.π.*, σ. 219-223.

εφ. «Κλειώ» Λειψίας, αρ. 11,
1/13 Ιουνίου 1885

Ο θαυμασμός για την προσωπικότητα του Βίκτορος Ουγκώ στην Ελλάδα, μοιάζει να υπακούει σε μια πραγματική ανάγκη της ελληνικής κοινωνίας. Οι Έλληνες που τον τιμούσαν και τον αποθέωναν το 1885, εύρισκαν σ' αυτόν ένα πρότυπο που ταίριαζε στην κοινωνία τους. Ο Ουγκώ συγκέντρωνε όλες τις αρετές που ένα έθνος ευχόταν να έχει ως πρότυπο: ήταν ταυτόχρονα ένας πολυγραφότατος λογοτέχνης, ένας ένθερμος πατριώτης και ένας ενθουσιώδης πολιτικός μεταρρυθμιστής. Την προσήλωση του στους δημοκρατικούς θεσμούς την είχε αποδείξει με πολλές ευκαιρίες. Και αυτό που ήταν ακόμη πιο σημαντικό για τους

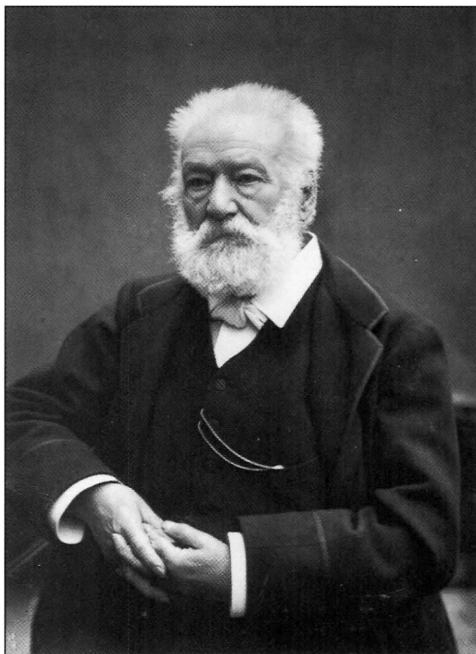
Έλληνες, είχε εκφράσει δύο φορές την ιδιαίτερη φιλία του για την Ελλάδα: με τους στίχους του για τον Αγώνα του 1821 και με τις φλογερές επιστολές του κατά την Κρητική Επανάσταση.

Ο φιλελληνισμός του Ουγκώ ήταν κατά συνέπεια ο παράγοντας που έπαιξε καθοριστικό ρόλο για την εδραίωση της φήμης του στην Ελλάδα. Θαυμάστηκε και αγαπήθηκε όπως μόνον ο Byron. Κατόρθωσε να επισκιάσει όλους τους άλλους γάλλους φιλέλληνες, καθώς κανένας άλλος γάλλος συγγραφέας δε γνώρισε την αποθέωση που ο ελληνικός λαός επεφύλαξε στον Ουγκώ. Όπως από το όνομα του Λόρδου Byron γεννήθηκε ένας όρος “byρωνισμός”, έτσι και από το όνομα του Ουγκώ σχηματίστηκε το ουσιαστικό “ουγκισμός” και το επίθετο “ουγκολάτρης”. Η Ελλάδα του 19ου αιώνα όχι μόνο γαλουχήθηκε από τον γάλλο συγγραφέα αλλά ο Ουγκώ έλαβε στα μάτια των Ελλήνων τις διαστάσεις ενός μυθικού σχεδόν προσώπου. Έγινε μια εξιδανικευμένη εικόνα και εντυπώθηκε στη

συλλογική μνήμη του ελληνικού λαού ως αναπόσπαστο στοιχείο της ιστορίας του και της πολιτισμικής του ταυτότητας.

Αυτή η συλλογική μνήμη κληροδότησε στην ελληνική πολεοδομική πραγματικότητα του 20ού αιώνα τους 12 δρόμους που φέρουν το όνομα του Ουγκώ σε ισάριθμους, και σε μεγάλο βαθμό νεοσύστατους, δήμους. Οι φετινές εκδηλώσεις με τις οποίες θα συμμετάσχει η Ελλάδα στα 200 χρόνια από τη γέννηση του Ουγκώ και τις οποίες εγκαινίασε το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών με τη σειρά αυτή των διαλέξεων, υποδηλώνουν ότι ο

Ουγκώ εξακολουθεί να προκαλεί το ενδιαφέρον μας, να μας συγκινεί και να προσφέρει ένα γόνιμο πεδίο προβληματισμού. Στην αυγή αυτού του νέου αιώνα μας δίνεται η ευκαιρία να ανακαλύψουμε ή να ξανά-ανακαλύψουμε τις διαφορετικές πτυχές του πολύπλευρου έργου του.

Ο Βίκτωρ Ουγκώ φωτογραφημένος από τον Charles Gallot στις 12 Απριλίου 1885.